

Ի հարկէ՝ եթէ Պրոֆ. Գր. խալաթեանի համեմատութիւններն ու ասկէ հանուած եղբայրութիւնները չեն կրնար Յովհաննէսեանի նման — բանասերները համոզել, սակայն լեզուական ներքին oriturumը կամ գտնելու է Յովհաննէսեանի հաւանութիւնն եւ կամ ամբողջ «արգիական քննադատութիւնն» ստիպուած է դուրս թողուլ՝ քննադատ-բանասիրաց անուանացանկէն Յովհաննէսեանի նմանները...

Չենք գիտեր թէ այս ներքին ծանուցիչ-ներէն աւելի ի՞նչպէս կարեւորագոյն նշանակութիւն կ'ունենան Յովհաննէսեանի համար այնպիսի ապացոյցներ, որոնք «արգիականներուն» միայն զարմանքը կը շարժեն. «Եւ դուք, կ'ըսէ Չենոր, էջ 19, մի ինչ աշարժող զսական պատմութիւն, կամ թէ՛ լեզվամեզներու զայդ ոչ յիշէ. ղէ եւ յառաջիկայի քիչէ՛ր Էս Էս», զլեզվամեզներու կը յիշատակէ եւ «ես իրմ յառաջ գրած եմ», դարադրութիւն կազմող ապահովացումներ՝ կ'ուզէ Չենոր որ իրեն հաւատանքը: Մենք չենք հաւատար. եւ նոյն իսկ իբր ընդ-միջարկութիւն ալ չենք ընդունիր այս նախագա-սութիւնը, այլ իբր «բարի ժամանակներու, գրողներու խղի՛ր խայթի հանգարտութիւն կը համարուի այս պարզամիտ խոստովանութիւնն, որ կռնուած է՝ պարզամիտները խարելու, եւ կը ցաւինք որ խառնուող միայն Յովհաննէսեան չէ, այլ... Չենք հաւատար մեր աշխիւ, բայց ստի-պուած ենք մասնացող ընել այս առթիւ փորձիկ — կիղծիք մը. որ պարզապէս անմեկնելի կը մնայ մեզի: Եւ Յովհաննէսեան այս վկայութիւնը յառաջ կը բերէ իւր երկին մէջ էջ 166, եւ կը նշանակէ Վենետ. 1832ի տպ. էջ 19. բայց հան գրուած է. «զի նս յառաջագոյն գրեցի քան ընա», իսկ Միհրան Յովհաննէսեան «...զի Չենոր յառաջագոյն գրեաց քան զնա», Չենոր նամակ կը գրէ, իւր նամակին մէջ ինք զինքը «ես, իմ», կ'անուանէ, իսկ Մ. Յովհաննէսեան՝ նոյն Չենորայ նամակին մէջ «Չենոր գրեաց» կ'ըսէ: Ի՞նչ է պատճառը:

Վարկութիւն մը. եթէ էջ 20—49 ըստ բաւականի մաքուր հայերէն մը համարեցանք, ըսել չէ թէ մինչեւ չորրորդ դար (300—399) կրնանք հանել զՉենոր, վասն զի ձիւտ միեւնոյն լեզուն կը գտնենք Յովհ. Մամիկոնեանին քով ալ: Բայց քանի որ ժամանակին ուսմիթները ձիւտ կը պատկերանայ Մամիկոնեանի քով (այսոց — ասոց, էջ 24. սապ, էջ 36. «կայ տեսնեմ» թէ վասն քո զինչ պարզեւ գայեց ինձ, որ ես քեզ պսակ եղի» էջ 44, «եկ որ պատերազ-

միմք, էջ 34 եւն) անհարկն կ'ըլլայ նոյն իսկ 600էն յառաջ երեւոյցները երկու գրեցին ալ՝

Գանք կարեւորագոյն ինքոյ մը: Կը յիշուի՝ արգիաց հայ մասնագրութեան մէջ՝ այս կեղծանուն Չենորէն զատ, այս անուամբ մասնա-գիր մը: Կը յիշատակուի Չենոր գրիչ մը, որ գրած է լեզվապաշտի եւ լաւբնիտիսի վաղը. (ա. Վաթ. եւ վկայաբանութիւնը սրբոց, Վենետ. Վ. Հտ. էջ 634—635). Բայց զարմանալի է, որ այս վկայաբանութեան բնագիրն ասորերէն է (նախնականը յունարէն), վասն զի բոլոր տեղւոյ անուններն ասորերէն գրուածամբ են. «սոյն այս Զին-բէ... զամենայն ժամանակս իւր պատուեաց զուրքն (լեզվապաշտ) եւ քիչ-քիչ շէ-լառ-իս նոց» (Ուղ. 654). եւ ժամանակն ալ՝ 7—8 դարէ յառաջ չէ: Հետեւութիւն հանելը կը թողուր «հակարդական քննադատներուն»:

Բայց որպէս զի այս հանուած կամ հա-նելիք հետեւութիւնն ըլլայ ճշմարտանման, մտադիր կ'ընենք որ այս լաւբնիտիսի վկային թարգմանիքը, շատ եւ շատ մեծ նմանութիւն ունի մեր Յովհ. Մամիկոնէին հետ, թէպէտ անունը Չենոր հնչէ, նոյն իսկ երկու պատմու-թիւններուն սկիզբը միեւնոյն ներածութեան նմանութիւններ կան: Օր. աղ. լաւբնիտիսի վկայաբանութիւնը կը սկսի «Ի կայսերացն Հռո-մայ Էս Էս եւ երկուս եղեն հալածիչք եկեղեցւոյ մինչեւ ի Կոստանդնուս մեծ», (Վաթ. եւ վկ. Սրբոց, Վ. Հտ. էջ 634): Բայց Յովհ. Մամի-կոնեանն ալ կը սկսի իւր պատմութեանն մէջ Չենոր Գլակէն եւ այսր՝ Էս Էս յաջորդ կը համբէ-ղատահական է այս նմանութիւնը՝ տարակոյս չկայ, բայց գրողը մը ոճին վրայ ազդող աճէն երեւոյթները՝ քննութեան կ'ենթարկուին «ար-դիական քննադատներ», կոչուողներէ, եւ միայն Մ. Յովհաննէսեաններ կը ծիծալին այսպիսի դիտողութեանց վրայ: Սոս «պատահական, նմա-նութեան վրայ աւելցնելու է՝ ստեղծել, երկխոսու-թիւններու, ընտանի խօսածքներու եւ լեզուի նշոյնները: Սակայն մեծ տարբերութիւն կայ այս սրբոյն (լաւբնիտիսի) կենսագրութեան հայերէն լեզուին եւ Յովհ. Մամիկոնեանի հայե-րէնին մէջ, առաջինը կը կրէ թարգմանութեան կիւք, իսկ երկրորդը՝ ինքնուրոյն հայ ոճի, որ կը նշոյնանայ՝ քիչ շատ Գլակի յառաջ բերած հայ պատմութեան ոճին հետ:

1. Հ. Յալեան իւր Եւ. ցախի մէջ (ա. Եանկ) կը յիշէ աշակերտ Ներսիս Չենորի եւ. մը՝ որ ունի քանի մը հաւատար. ապահովական այս ասորի եպիսկ. քննադատութիւնը վար-գուրուած կը քրդի հայ գրիչը:

Չգիտեմ, թե հարկ է ծանրանալ Մ. Յովհաննեսանէ՝ իրր պայտցոյց յառաջ բերուած 5 կէտերու վրայ, որոնցմով Հաստատուել կը ձգեն Ձեներ Գլակին եւ Յովհ. Մամիկոնեանի տարբեր անձեր ըլլալը: Այս պայտցոյցներէն 5ն ալ աւազի վրայ կեցած են: Արդէս զի աւելի գործնական ըլլալ մեր ըսածը, քանի մը օրինակներով պիտի բաւականանանք:

Ո՛չ թէ Ձեներ Գլակի եւ Յովհ. Մամիկոնեանի ոճերուն մէջ Գրգրեան-Յիւն չկայ՝ ինչպէս Միհր. Յովհաննեսան կը պնդէ, այլ Բուսիս նմանութիւններ կան, եւ Յովհ. Մամիկոնեան՝ որչափ ալ ծածկուիլ նկատուի, իրր Ձեներ մասնագործած ասան յանգալայ սարկեցուցած է նոյն բառեր, նոյն ռամկաւանութիւններ, նոյն դարձուածքներ՝ մասնելով նաեւ իւր աղբիւրներէն մին:

Ձեներ էջ 26-27:

Յովհ. Մամիկոնեան
էջ 47-48:

1. Երկու էջերու մէջ
18—14 անգամ խլով
կը կապէ նախագառու
թիւներն իրարու հետ:

1. Երկու էջերու մէջ
10 անգամ խլով կը
կապէ նախագառու
թիւներն իրարու հետ:

2. Ձեներ էջ 29.

2. Յովհ. Մամիկոնեան
էջ 14.

“Իսկ նորա ևայց
առեալ ասէ. Այլ Գլակ
կորին, յիշոյցեղ զՆոր
էս: Ի՞նչ է ի նոյն շաղ-
կաթով թիւն գործար:
Իսկ նա ասէ. Այլ ար-
ծուց ձագ, թեւեղդ ես
Հայարապետայ, ըսցց
եթէ ի լար անխառաց
անկական, ես ցուցանեմ
քեզ զիմ զօրութիւնս:
“Ասէ. Տեսցեն զքեզ
անգղիք, եւ գիտասցեն՝
եթէ արծուոց Հարեալ
է զնապատակդ:”

3. Ձեներ էջ 34.

“Եւ մեր ասցեալ շա-
ղկն, եթէ յայն յեղինջ ար-
տէր. Եղինջ իւն արդե-
ւս իմա...”

4. Փ. Բուզանգոյ, էջ 237
(աղբիւր):

“Եւ ասէ Մուշեղ. ի
վերայբազում իմոց վառ-

“Ասէ. Կամցոյք
գուց պապանեւ զն
նեւգութեամբ. արդ մի
գործութեանեք զառիւծ՝
որ ի քանի, եւ մի
չեղալ որ չեղ Բուսիս
ասցեալ...”

[* Հանգիպակց օրինա-
կին այս մասը գիտամբ
շարունակեցինք. համաձեւ
համար Միհր. Յովհան-
նեսանը. որ Ձեներին
գիրքն ալ ունի ռամկաւան
խոսակցութիւններ՝ Զիւս
Յովհ. Մամիկոնեանի միւս
գրքին գէտ. ուրեմն այս
մծծաշինք յայտարարու-
թիւնն ալ՝ Յովհաննե-
սանի միւս... ջրեղէն
ապացոյցներու տէւ. ասիւ
— ըսէր կ'իմայ].

3. Յովհ. Մամիկոնեան
էջ 19.

“Եւ յառեւ շաղկն,
եթէ յայն յեղինջ ար-
տէր. Եղինջ իւն արդեւ
եւ կա-
մեք...”

4. Յովհ. Մամիկոնեան
էջ 21.

“Ասէ Մուշեղ. գու
գիտեմ գաւառս կենաց

տակոցն արեւն եւ արեւն
եւ արեւն չեղինք ընդ
այս հաստատուած եղե-
նաւ...”

Կարծենք մասնախօսութեան մը մէջ այս-
չափ սակաւթիւ օրինակներ ալ կը բաւեն՝
Միհր. Յովհաննեսանի տարապարտ կարծիք-
ներն՝ իրր օգի վրայ հաստատելով, մերժելու:
Բայց երկրորդ կէտն ալ շատ ձախող է եւ ան-
պայման խոսեցի՝ “Երկուքն ալ ոսկեգարու հայե-
րենք չեն գործածեր, կ'ըսուի էջ 60. Եւ սա-
կան Յովհ. Մամիկոնեանի գրած երկու գրքերու
մէջ միւս ի՞նչ տարբեր գործածութիւններ՝ ասի-
ցաւու երկուքդ գաւառիցի հայերէն են: Ձեներ կար-
ծեր, որ Միհր. Յովհաննեսան այս կէտիս նկատ-
մամբ ալ աւելի ընդարձակ պայտցոյցներ պա-
հանջէ մեզմէ՝ եթէ կարգացած է՝ “արդիական
քննադատներու, զարոյցն” ոսկեգարու հայե-
րենին վրայք ի սկզբանէ հետէ ի լոյս աշխարհ
հանած եւ գրքերով իսկ մեկնաբանած տեսու-
թիւնները:

Ի՛նչ պայտցոյց է ընչայս եւ ընչայս, ըն-
դրեցար եւ ընդրեցար, ասիւք եւ անիւք, ուրեմն
եւ ուրեմն, իրծան եւ զրծան եւ նման բառերն,
կամ միւս քերականական կանոնաց զարուուղու-
թիւնները: Կ'երեւալ թէ Մ. Յովհաննեսան
ձեռագրաց տարբերակներուն (variante) կամ
գրողն եւ գրողին մէջ տարբերութիւն ընել չի
գիտեր: Իսկ երրորդ, չորրորդ եւ հինգերորդ
պայտցոյցներն արդէն կը գտնեն իրենց պատա-
խանք ցայտմ ըսուածներուն մէջ. արդէն խըն-
դիրը Դրդ եւ Էրդ գարերու վրայ է եւ քանի
որ Դ գարու մէջ անհնարին է՝ այս ոճով գրուած
Ձեներ մը զետեղել, եւ Ձեներայ անուամբ
գրուածքը կցկցողը Յովհ. Մամիկոնեանն է, ու-
րեմն ինքնին 7—8 դարը կ'որոշուի՝ երկու գրու-
թեանց համար ալ:

Քանի որ գրութեան լեզուէն պայտցոյցներ
հանել ուզած է Մ. Յովհաննեսան, ինքնին
իրեն հակառակ կ'ունենայ ամենամեծ պայտցոյցը:
Դրով անհրաժեշտութեան կը ցուցադրուին Բուզանգոյ,
Ագաթանգեղոսն եւսած փոխառութիւնները.
քանի որ այս երկուքն Ե դարու մասնագիրներ
են, ուրեմն Դ դարու չի կրնար ըլլալ Ձեներ:
Թեպէս չ'ընկնանք որ Մ. Յովհ. ինչպէս վերը
ցցց տուինք, հաւատացած է շատ միամտօրէն՝
թէ Ձեներ իւր յիշած Ագաթանգեղոսէն յա-
ռաջ գրած է...:

վող մեղի՝ Զենոբի եւ Յ. Մամիկոնեանի գլխերուն մէջ գտնուած շատ մը յատուկ անունները, որոնք կազմուած են՝ հայերէն բառերու վրայէն, ստուգաբանութիւն մը որ — զարմանալով՝ երեւոյթ է — շատ յատուկ է՝ գլխաւորաբար իրենց գրեթէ կերպով մը ծածկել ուզող հեղինակներուն։ Ուրիշ, ասորերէն որ բառէն կազմուած է Զենոբ զլակի էջ 27 յիշած տեղւոյն անունը։ Սակայն Զենոբ անմիջապէս կը լռած ինչոյրը եւ — հոյերէն — անհետ թաւալ։ «Ձի տեղ ոյս այս լիւծան են կոչելոց, զի քեզ արմամնամնալ պիտի յայտմ վարի», (էջ 27)։ Բայց Զենոբ Վլակի իրական ներկայացուցիւ ալ՝ Թովհ Մամիկոնեան, միեւնոյն անհետ ստուգաբանութեան կը հետեւի։ «Վաղաղակցին միարան եւ ասեն. վայ մեզ, լորմար» եւ կոչեցաւ անուն տեղ ոյն պնտրիկ լորի», (Թովհ Մամիկ. էջ 28) եւն։

Միայն այս սոսորթաբանութիւնը կարող էր զՄ. Թովհանեանն ու զիջել եղբայրացութեան հասցնել, թէ՛ հայերէն լայնիւր վրայէն անուններ կերտել, կամ vice versa՝ անուններուն վրայէն բայեր ձեւակերպել՝ երբ ինչոյրը հոյ հեղինակի մը վրայ է, այլ եւս տարակից չի թողուր անոր հոյ ըլլալուն։

Խորտակելով վերին զինքն ալ Մ. Թովհանեանի եւ փակելով այս գլուխը։

Այնպէս տողորուած է մեր «հակարդականը», Զենոբին ասորի մը բլրայու գաղափարէն, որ Գրակ անունը ասորերէն նշանագրերով ալ կը գնէ (էջ 101, 102)։ Խառնուողին որ չկրցանք մեր — քրիշիւր զսպել, այս տծել փորականութեան ի տես. արարերէն թէ ասորերէն ըլլալուն վրայ տարակից ունենալու ամեն իրաւունք ունի ընթերցողը... Գոնէ ուղիղ ըր. խառնուողին Զենոբի հոյ արար մատենագիր մը, որ կը գրուի լի (այսինքն լիւ, եթէ Կիլիսիա այս առեւտրուածի մը լռածու մը...), փոխանակ տառադարձելու ձեւ — Գրակ։ Այս պիտի պայցողներով պիտի համոզուին «արդիական լինեալասներ, Զենոբը Գրարու մատենագիր անուններուն Էսպան իմէն Զի. նորը՝ Զենոբ գրուած ենթագրերնք եւ վերայիշեալ մեր գտած Զենոբիս ձեւը, յուսմանք Երան Շոյոյն (Զենոբիս) արեւելքի մայրաքաղաքը համարեալ Պալմիրոյ գիւղին արական ձեւը (Ղիւ, սեւ. Շոյոյն աւ Արամագ, եւ + β α ոյ, կամ β ι ο ς = իսկ) համարելը, Թիւ պիտի լռէ Միհրան Թովհանեանն, իմպիւրը, ինչոյրմ, հոյ մատենագրութեան եւ ըստիւրի

եղեգներու վրայ մի հիմնարկէք ձեր գրականութեան շինքը։ Այսպիսի աւելորդ պատկերներով՝ որպիսի են էջ 116՝ «Ճիշտագ գրուք, ձե. նայ զինանշանը», էջ 164՝ «Լուսնակաւ բա. նակը, էջ 157՝ Արեւսի կամ Դեմետրի ձեւ. բով են, մի ջանաք համոզել Պրոֆ. Գր. Խալանք լեանն ու «արդիական ջննագրատներն», որոնք ծիծաղը կը շարժէք միայն ձեր միատուութեան վրայ... «Արդիականք», մեծ պատիւ կը համարին՝ երբ իշխան աղագոյններով համոզուին իրենց կարծիքը փոխելու, ինչ պնդեր յամառութեւ։ Բայց կ'երեւայ թէ զԳր. պնդ էին, այն ասեն ծաղր ու ծանակ պիտի ըրնային Մ. Թովհանեանեանէ, ինչպէս եղած են (էջ 9՝ 25)՝ «Էրմըմաններ, Կրտսերներ, Կոնիքներ, Պիշտներ, Կարկուտներ, Գրեթէներ, Գոմանքներ, Կարիւրներ, Գաշնաններ, Գաշնաններ, Գաւրիկներ, Գաւրիկներ... որոնք դեմ ապաւնայից կը գողայ՝ ահաբաստ մեր «հակարդականը»։ «Մեր նախնեաց մատենագիրներ իրենց բարի համարել պնդել ե պարտին իրենց ներքին աշխատին, բայց նաեւ երբեք չենք հանդուրժեր որ անարժան ձեւեր անոնց հովիւ յանգանին», (էջ 22)։ Զսպելէք պարուն, ձեր սպաւնայիցը. մեր «նախնեաց մատենագիրները», ձեւակերպութեան առանձնա. յատուկ սեպահանութիւնը չէ. «արդիական ջննագրատութիւնը, ճիշտ ձեր ըսած եւ մեր նորագրած ներքին աշխատին պահելու եւ բարձրացնելու համար՝ ձեռն ի գործ նետած, հետազոտութիւններու եւ խաղարկութիւններու միտած եւ Բառ առ բառ կը հետեւին Պապին (Pope, Essay on Criticism II, 185) խրատին,

Be not the first by whom the new is tried,
Nor yet the last to lay the old aside.

Մի ըլլաք առաջինը՝ նորին ետեւին քիմաւալու, Բայց եւ ոչ վերջինը, հինէ հրաժարելու։ —

Զեր արժեք ստուգելու այսչափ ծանրանալ այս գլխին վրայ, բայց ժամանակէ մը ի վեր նոր ուղղութիւն մը տալ կ'ուզէ Մ. Թովհանեանն արարական հետազոտութեանը, չեղցնելով յատակ ըսողը՝ պղտոր ճահիճներու մէջ եւ արահամարհելով ամեն հետեւութիւն, որ գիւր չի գար իւր ճաշակին։ Խոյն գտնի իւր հետեւողները Մ. Թովհանեանն... Բայց մենք պիտի մերժենք այսպիսի — հնաբար ջննագրատներու խորհրդածութիւնները՝ քիչ մը ի մերձուստ գամելով նշաւակութեան կոմիդիան վրայ՝ հետեւեալ անհամար գրեւթիւնը։

«Ուստի խորհոյներ ալ կը գտնուին որ վենետիկի եւ վիեննայի Միութարեանց քօր միաբանութիւնները երկնիցիոյ (տ. էջ ԺԳ. ԵՈՂ. Հայ հին դպրութիւն 1897, վենետիկ) յսկեգարեան եւ ոչ ոսկեգարեան բանականութիւնն ստորազը արդիականութեան վերանելով, անոր նոր երեւոյթ մը տալու եւ պատասխանատուութենէ զերեք ծալու հարկին առջեւ ե որ Հալիք-Բոնիք-Էրբը դիտամբ լայն կը բաժնուին ամէն անոց առջեւ, որ իրենց ստորագրութեան տակ յանձն կ'առնեն վարկարեկել ոչ ոսկեգարեան նախամայնեալ կարգ մը հին մասնաբաժիններ, (էջ 20):

Այս քանի մը սոց մեջբերումները բաւական են՝ կարծեմք, որոշակի յաւանդելու Պր. Մ. Եովհաննէսեանի գրած եւ գրելը հայապիտական բանասիրութիւնները, քանի որ մասնաբաժին մը լեզուն, ժամանակը, արժէքը հետազոտելու որոշելն «վարկարեկում», կը համարուի: Բայց իբր վերջաբան պիտի յաւանդուի, որ Միհրան Եովհաննէսեանի այս անշարժ փորձը երկու կէտերու վրայ դարձուց մեր ուշագրութիւնը. մին՝ կը ցույց ըսելու, բնաւ ազդեցութիւն չեն ըրած՝ ոմանք վրայ, հայ մասնաբաժիններն մէջ ծնունդաւ այս եւ այսօրեան ինչորեւնէր. չեն կրցած գեւ լուսաւորել մտքները, որոնք «տապալր արմատին զարնելը, ազգատնեցութիւն կը համարին: Իսկ երկրորդ, պիտի ստիպուինք կ'երեւայ «ի ձուռ», սկսիլ դարձեալ լուսաբանութիւններու, որովհետեւ Միհրան Եովհաննէսեանի 214 էջերով գրուած գիրքը յայտնի ցոյց կու տայ որ քննորդ գլխի նկատմամբ մղուած ինչդրական պայքարը դեռ լաւ ըմբռնած չէ հնգնակը:

Իստաւ կու տանք յարգու հեղինակին, որ գրքին կողմն վերելք գտնողն՝ «Չորսհարկաւ մեակ հայկական տպագրութեան», բառերը ճարտարութեամբ մը լիցնատ մեքենային տակ անցընելով... գլխաւ, վասն զի իրեն վրայ չկրցանք նշմարել խաղաղիւն ոգի յայպիսի նուրբ ինչորեւնէր մէկ խորատուգոյնու, եւ այսպիսի պատրաստութեամբ գրուած երկ մը միայն պատիւ կրնայ բերել հայկական տպագրութեան չորսհարկաւմակին, եւ իրեն կը վայելէ փառաւորապէս իւր գրքին իւր motto ընտրած «Իսլա-Իսլ» (5 բառերու մէջ 3 շեշտի սխալ!) «Մի դատիք, զի մի դատիցիք, խօսքը, որուն յանդէս գրութիւնն մէջ ի՛նչ մեծ գաղտնիք գտնուելուն չկրցանք խելամուտ ըլլալ...»

Գ. Մ. ՄԱՆՆԱՅԵԱՆ

Dr. HÜLLER JOSEF C. SS.-R. — Die Epiklesis der griechisch-orientalischen Liturgie. Ein Beitrag zur Lösung der Epiklesenfrage. 8°, XX + 189, Wien 1911.

Գիրքս վիեննայի Համալսարանին աստուածաբանական ծիւղի վարժոցներուն միոյն հրատարակած Ուսումնասիրութեանց եւ ցեղեկագրութեան ԹԻՊՏ հատոր կը կազմէ, Հեղինակն, ինչպէս իմացանք՝ Ս. Լոյորգոսութեան Իգորգ միջազգային ժողովքին առթիւ (պիտի գումարուի վիեննա 12—15 Սեպտ. 1912) կը հրատարակէ այս գործը, որ՝ արեւելեան իրերը մերձուտ շուսփելուն՝ հետաքրքրական է նաեւ մեզի համար, վասն զի ինչի մէջ է, որուն ուսումնասիրութեան մէջ Հայաստանեայց Եկեղեցին չէր կրնար՝ իբր արեւելեան Եկեղեցեաց գլխաւոր ներկայացուցիչներն մին, նկատի չառնուիլ: Ծիսական եւ մասամբ դաւանաբանական հարցերն մին է, որ կուսումնասիրուի այստեղ, իբր ոչ առաջին ճշ ալ յամենայն դէպս վերջին անգամ, — այս է Ս. Պատարագի մէջ հացն ու գինին ցերեմանակն խօսքերով (Առէք կերէք... Արեւք է սմանէ...) արգեզ կը սրբագործուի եւ կը փոխարկի ի մարմին եւ յարին ֆրիստուի, ինչպէս կը սորվեցնէ Արեւմտեան Հռովմէական Եկեղեցին, թէ՛ նոյն խօսքերուն յաջորդող Հոգւոյն սրբոյ Աղման անուանի աղօթքով (Երկիր պահանքն է աղաչելը... առաքեալ ի մեզ եւ յառաջի եղալ ընծայ այս զմտնջնակից եւ զեանից սուրբ զՀոգի, որով զհաց օրհնաւ...), որ ըստ աւանդութեան Ս. Բարսեղ, Հայոց ծանօթ Պրովկ Կ. Պ. Հայրապետին եւ այլոց՝ Առաքաններն գաղափարուած եւ Ծիսարաններու մէջ առնուած է եւ պահուած առաւելապէս արեւելեայց քով, եւ որուն այսօր Արեւելեան Եկեղեցիք սրբագործիչ զօրութիւն կը վերագրեն:

Գրութեանս առաջին գլուխը զուտ պատմական է, ուր կը ընայ Հեղինակը պարզել թէ ինչ դիրք բռնած է Արեւմուտք արեւելեան Եկեղեցեաց այս աղօթքի նկատմամբ կազմած գաղափարներուն հանդէպ: Առաջնորդ առնելով Ռայնալտի Թարգմիրը (տարի 1342), Հեֆելէի ժողովոց պատմութիւնը (Hefele-Knöpfler, Konziliengeschichte. Freiburg 1890, Bd. 6) եւ Մանսիի Ս. Ժողովոց հաւաքածոն (1798, հտ. 31) սկիզբ կ'ընէ՝ Հայերն (էջ 5—9, 17—18), արդէն շատ անգամ տպուած եւ դեռ եւս անմշակ տեղիքները վերստին կրկնելով, ապա կ'անցնի միւս Եկեղեցեաց: Այս առաջին մասին